

טייבעלע אינה מוותרת

'האשה והשד' מאת יצחק בשביס־זינגר*

כותרת הסיפור המקורית היא 'טייבעלע און הורמיזא' ובתרגום לעברית 'האשה והשד'. הכותרת מיטיבה לתמצת את הגדרת הפנטסטי, שכן הפנטזיה חייבת, לאורך כל הדרך, לשמור על עיקרון ההיסוס, שהוא הנדידה ממצב של אמון למצב של חוסר אמון, נדידה, הנמשכת לרוב אף לאחר סיום הקריאה. האפשרי והבלתי אפשרי אינם מצויים זה בצד זה, אלא זה בתוך זה, ויחסי הגומלין ביניהם הם פאראדוקסליים. האחד מבטל את האחר ובה במידה גם מקיים אותו. איך יכולים לדור בצוותא אשה בשר־ודם ושד? צירוף זה של אלמנטים ריאליסטים עם עולם הדמיון נמשך לאורך הסיפור כולו והוא יוצר תסבוכות, גרוטסקות, הגזמות, שתפקידן אינו להפתיענו, אלא להשאירנו בספק. בפנטזיה אין תשובה לשאלת ה'למה', אין בה הגיון, והיא מציעה את האופציה הניהיליסטית:

מעשה באשה צעירה, טייבעלע שמה, שלאחר ששכלה שלושה תינוקות התנור ממנה בעלה ו"אף כי אלוהים לא חסך שבטו ממנה, הרבתה לחייך..." טייבלע אינה פורשת מן החיים וגם כאשר עזב בעלה את הבית והפכה לעגונה, היא ממשיכה לעשות את כל המאמצים ולדבוק בחיים. תחילה שלחה שליח לחפש את הבעל, אך משנתברר שהן השליח והן הבעל נעלמו לבלי שוב הבינה, "שמעתה שומה עליה לחיות לבדה" זאת אומרת, שטייבעלע אמנם מקיימת את 'הרשות נתונה' ואת 'בחרת בחיים', אלא שאותה הבחירה היא המובילה אותה בסופו של דבר ל'אין' המוחלט לאותו המימוש של האופציה הניהיליסטית.

"בעיירה לאשניק, לא רחוק מלובלין, חי לו יהודי ולו אשה. שמו היה חיים־נתן ושמה טייבעלע". הפתיחה מאחות מצד אחד את ההתרחשות במקום ריאלי, אך מצד שני יש לה, לפתיחה, טון של אגדה בבחינת 'היה היה פעם'. השילוב הזה של מציאות ואגדה הוא לב ליבו של הסיפור.

ומה במציאות? תינוקות שמתו ממחלות קטלניות: "אחד בשעלת, אחד באדמת, ואחת בחצבת", החנוונות הזעירה כמקור פרנסה אופייני לתקופה, פירוט של מאכלים (עוגיות פרג, טשאָלנט), רהיטים ואפילו מלבושים (שמלות וצעפים). גם לגיבורים שמות מזרח אירופיים אופייניים: חיים־נתן וטייבעלע, השמות תורמים

* במקורו נקרא הסיפור 'טייבעלע און הורמיזא'. ראה: יצחק באָשעוויס: מעשיות פֿון הינטערן אַויוון, תל־אביב, 1982, עמ' 73-88. תרגמה לעברית עפרה אליגון.

לריאליזם, אך יש בהם גם משמעות סמלית. 'חיים־נתן' הוא האיפכא מסתברא: הוא ברח מן החיים, יוצאי חלציו מתו ואת טיבעלע הפך לעגונה, מצב שהוא גרוע מן האלמנות, כיוון שאינו מאפשר בניית חיים חדשים, ולכן לא רק שהוא עצמו ניתק מן החיים, הוא גם ניתק אותה מן החיים. תחילה בפרישות ואחר־כך בנטישה. והיא שעל אף כל הפורענויות חפצת חיים היתה, "התעופפה" לה מתוך קינה ההרוס לעולמות אחרים (כמשתמע משמה טיבעלע – יונה) עד שנתרסקה, עד שהאל לא חננה יותר, באמצעות חננאל והוא חננאל (הורמיזא), שהחזיר נשמתו לבורא. אך לזמן קצר בלבד הופקדו החיים אצל שניהם והם, הצמאים להם כלי־כך, שתו מהם בלגימות מדודות, וזירות, "בכל ליל רביעי ומוצאי שבת", ולא עד רוויה. הבאר אינה ממוקמת ברשות הרבים, היא בחצרה של טיבעלע וחננאל בא אליה לרוות את צמאוננו – ההקשר הארוטי ברור. כך אצל אליעזר, עבד אברהם, שיצא לחפש כלה ליצחק, ומצא את רבקה ליד הבאר, כך יעקב ורחל שנפגשו ליד הבאר בחרן, וכך משה שפגש את ציפורה שהצטרפה לאחותיה, בנות כהן מדין בבואן לבאר להשקות צאן אביהן. בכל הפעמים: האהוב המגיע לבאר שהיא מקור המים, שהם מקור החיים, שהם מקור אהבה. גם אצל ח. נ. ביאליק נמצאת הבאר:

יש לי גן ובאר יש לי
 ועלי בארי תלוי דלי
 מדי שבת בא מחמדי
 מים זכים ישתי מפדי.

שירי ביאליק, הוצאת דביר, עמ' רעא

אלא שאצל ביאליק האהוב שותה מכדה של האהובה ביום קיץ ומבטיח לה כי:

בעוד שנה, בעת חיה
 אל החפה גלך פתיה.

ובסיפורנו: במקור האהוב רק מגיע אל הבאר – לא מצוין שהוא שותה ממימי. בסיפורנו בא אלחנן "לשאוב דלי מים או להרטיב את שפתיו" – ומזג האוויר? במקום יום קיץ – לילות חורף קרים המחישים את מותו של אלחנן. מוות זה היה קיים בעצם מן ההתחלה – אלחנן נאלץ ללבוש את מסכת השד המגיע מן העולם הבא, כי אחרת לא היה לו כל סיכוי "להרטיב את שפתיו" בעולם הזה. האם כך איבד את חלקו בשני העולמות? לא לנו לקבוע; אנו, כמו טיבעלע, לא נדרוש במופלא מאיתנו. "אין אמתן האָט טיבעלע נישט געפאַרשט און נישט געוואָלט פֿאַרשן" (עמ' 84 מתוך מעשיות פֿון הינטערן אויוון, הוצאת י. ל. פרץ, תל־אביב 1971). ובתרגום: "אך טיבעלע לא חקרה ואף לא רצתה לחקור יתר על המידה" וגם המחבר אומר בתחילה: "אבל דרכי אלוהים נסתרות מאיתנו". היא הניחה לעולם אליו נקלעה שיהיה שרוי באזור הדמדומים שבין מה שניתן להאמין בו לבין מה שלא ניתן להאמין בו. באזור דמדומים זה שלטה טיבעלע היטב. מצד אחד – "זי האָט געהאַט איר הויז, איר קראָם, איר ווירטשאַפֿט" (עמ' 74). "מעתה נותרו לה רק ביתה, החנות ומעט מטלטלין" (המילים "מעתה נותרו לה" מוסיפות

שלא בצדק גוון של 'עבכיות' למי שלפחות בשלב זה ממשיכה ושוורת). באלה התרכזה באור היום, ובלילה נמלטה אל הבדיה. ובלייל קיץ אחר, לילה נטול ירח, בשעל העיירה ירד חושך מצרים ישבה טיבעלע עם ידידותיה על הספסל וסיפרה להן אגדה שקראה בספר שקנתה מרוכל עובר. ועל מה היתה האגדה? "על אשה צעירה ועל שד שפיתה אותה ונהג בה כדרך גבר ואשה".

טיבעלע לא החסירה ולו פרט אחד מן הסיפור – סיפור הַשָּׁד אם כן נהגה תחילה מפיה ויצא מתוכה (כפי שחננאל הזכיר לה כי בשעה שהיא לשה בצק היו לה מחשבות זרות). זו פנטזיה, שגם אם היא אינה מודעת לה, הרי היא אישית שלה, ומציאות זו נכפפה לה בדמותו הגשמית של אלחנן. המילה קודמת לדבר. הבדיין קודם למציאות. השכנות המתקבצות לעת ערב בחסות החשיכה לשמוע את סיפורה של טיבעלע המומות מן הסיפורים, נרתעות מהם, נמשכות אליהם וחוזר חלילה. הצירוף של נשים המסתודרות בלייל קיץ בנושאים ארוטיים ידוע עוד ממסכת סוטה, שם הנשים המוזרות בלבנה מרכלות על האשה הסוטה. גם ביאליק עושה שימוש במוטיב הזה: בשירו 'היה ערב קיץ' (עמ' קצז). מפילות בנות בלילות את בני האדם בפיח – בני האדם מאווייהם גדולים וחטאיהם לא רק שהם קטנים, אלא הם עוד מתרחשים מאליהם.

האומנם כך קרה לטיבעלע? – כבר ראינו שסיפור הַשָּׁד נהגה תחילה מפיה, ועוד ראינו שכאשר אחת מן הנשים שואלת: "למה לא גירשה אותו (את השד) בקמיע" והשנייה שואלת: "למה לא הלכה לבעל מופת?" עונה טיבעלע לראשונה: "לא כל שָׁד מתירא מקמעות", ולשנייה: "הַשָּׁד הזהיר אותה, שאם תגלה את הסוד, הוא יחנוק אותה" – משמע: טיבעלע 'דואגת' שֶׁהַשָּׁד לא יסולק... וכשמתפתחים הדברים נוכחת טיבעלע לדעת, שֶׁלַשָּׁד תכונות אנושיות – מכאן שאלחנן אינו השד היחירי, או במילים אחרות: כולם 'נמלטים' לעולם הפנטזיה. השוני הוא במידת ההימלטות ועיתויה. טיבעלע ואלחנן נשמות תאומות נמלטו כמעט לאורך כל המסע באותו העיתוי ובאותה המידה. משפסקה ההתאמה החלה הטרגרדיה. בסופו של דבר נשרה המסיכה שעטו השניים. החשיכה הדביקה אותה, אך ההצטננות הפרוזאית של אלחנן הסירה אותה.

הסיפור המוזר של הגיבורים נהגה תחילה מפי טיבעלע בחשיכה באוזני חברותיה, והנה תוך כדי סיפור, מעשה ניסים, עובר במקום בצעדים חרישיים אלחנן. האומנם מעשה ניסים? בשביס עצמו נהג בהקשרים כאלה לצטט את דוסטויבסקי שאמר: "הנס הוא התכונה האמיתית של הריאליסטן", במידה מסוימת כמאמר הפתגם היידי "זָאָן זיך נישט טרעפֿן וואָס עס קען זיך טרעפֿן" (שלא יקרה מה שיכול לקרות). הצעדים הם חרישיים, ממחר בשביס להסביר לא משום שאלחנן מרחף מעולמות עליונים; הסיבה היא ארצית להחריד: הסוליות פשוט משופשפות ואלחנן נאלץ ללכת יחף... המוטיב של כף הרגל המאיימת להכשיל את אלחנן מופיע מאוחר יותר. כשטיבעלע מבחינה שיש לה לאותה כף רגל "ציפורניים ויבלות כפור" מרגיע אותה אלחנן: "כאשר אחד מאיתנו מזדווג עם בת־אדם, הוא לובש דמות אדם. אחרת היא היתה מתה מרוב פחד". אך כאשר יוצא מסע ההלוויה שלו מבצבצות מתוך האלונקה רגליו של הבר־מינן... עכשיו

כבר אי אפשר להתחבא יותר. כשהציג עצמו לפניה אמר: "איך בין הורמייזא, דער שך וואָס האָט צו זאָגן איבער פֿינצטערניש, רעגן, האַגל, דונערן, און ווילדע חיות (עמ' 76)". "אני השך הורמייזא מושל על אופל, חשכת מים, ברקים ורעמים וחיות המדבר". ועוד נקודה חשובה הוא מעלה: אין לטייבעלע מה לחשוש, הוא אלחנן בעצמו השתתף בהלוויית בעלה! צחוק הגורל הוא שההלוויה היחידה בסיפור היא בסופו של דבר זו שלו... כפי שכבר אמרנו: "זאָל זיך נישט טרעפֿן וואָס עס קען זיך טרעפֿן"...

המציאות דחקה את רגלי הפנטזיה לבלי שוב, כל מה שנותר ממנה הוא הסוד. את הסוד אי אפשר לספר. מה עוד שממילא איש לא היה מאמין לו. מה שלא ניתן להנציח בסיפור כאילו לא קיים, כך שלא רק שהפנטזיה נעלמה, גם המציאות היתה כלא היתה. אלה שתיים שזורות זו בזו לחיים ולמוות עד כי לעתים אין לדעת מי היא הראשית ומי היא האחרית.

תחילה ראינו נהגה הסיפור מפיה של הגיבורה, אחר־כך קרם לו אלחנן-הורמייזא עור וגידים כשך. הוא הבטיח עצמו בעזרת הקונקרטי: על מנת לסחוף את טייבעלע איתו לתוך המסע הפנטסטי הוכיח לה שהוא בקי בכל פרטי חייה, בחיי הרוח והחומר כאחד: גם במלתחת הבגדים שלה וגם במחשבות שלה... הסימן הכחול על שָדָה, אמר לה, הוא מנשיקתו שלו שנשק לה... ובמקומות בהם המציאות עלולה להכשילו הוא ממחרר לעזרת הפנטזיה: דיני הנידה אינם תקפים למי שמזדווגת עם שך... עם זאת יש לציין שאלחנן מעולם לא כפה עצמו על טייבעלע – טייבעלע מהר מאוד החליטה שלא לחקור במופלא ממנה ונוכחה לדעת: "אז אַ שך האָט אַלע מידות פֿון אַ מענטש" (עמ' 84), "מזמן גילתה שלשך תכונות של גבר". כמובן במשמעות 'מענטש' – דהיינו: השך והאדם חד הם. ולאן מוביל השך? – לשאול! ההיקש הניהיליסטי הוא אפוא: האדם הוא המוביל את עצמו ואת זולתו אל האבדון.